

FATMA ALİYE HANIM'IN “REFET” ADLI ROMANINDA SOSYAL ELEŞTİRİ

Gökçe ULUS*

Özet

Fatma Aliye Hanım, bundan bir buçuk asır önce kadın sorunlarına eğilmiş bir “kadın” yazardır ve 1896 yılında kaleme aldığı *Refet* romanında toplumsal sorunları, kadın kahramanlar ekseninde sunar. Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasal ve kültürel anlamda çok hareketli yıllarında yaşayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanıklık etmiş bir aydının toplumu yönlendirme çabası bu çalışmada izlenmeye çalışılacaktır. Erkekler için dahi eğitimin hayati görülmediği bir zamanda kadın olarak adını duyurmak, diğer kadınları bilinçlendirmek için çalışmak kahramanca bir hareket kabul edilmelidir. *Refet*'te kadın kimliğini ve kadının toplumdaki yerini öne çıkarmak için farklı yönlerden sosyal eleştirilerini aktarmaktan çekinmeyen bir eser Türk Edebiyatı'na kazandırılmıştır. Bu çalışmada sosyal bozukluklar eğitim ve para noksanlığına bağlı alt başlıklarda tespit edilmeye çalışılacak, romanın değeri hatırlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye, Refet, kadın, sosyal eleştiri, roman

SOCIAL CRITIQUE IN FATMA ALİYE HANIM'S NOVEL “REFET”

Abstract

Fatma Aliye Hanım is a “female” writer who focused on women's issues a century and a half ago, and in her novel *Refet*, which she wrote in 1896, she presents social problems on the axis of female heroes. Ms. Fatma Aliye; *Refet*'s identity reflects her ideas about women and society. *Refet* is the idealized protagonist who proves the propositions in the novel. The author explains his thesis through *Refet*'s mouth and her actions. At a time when education is not considered vital even for men, making a name for yourself as a woman and working to raise awareness of other women should be considered a heroic act. In *Refet*, a work that does not hesitate to convey social criticism from different aspects in order to highlight the female identity and the place of women in society has been brought to Turkish Literature. In this study, social disorders will be tried to be identified under subheadings related to lack of education and money.

Key Words: Fatma Aliye, Refet, woman, social criticism, novel

* Dr. Öğr. Üyesi, Atılım Üniversitesi / gokce.ulus@atilim.edu.tr / ORCID: 0000-0002-2658-410X
Gönderim tarihi: 09/02/2024 Kabul tarihi: 24/06/2024

Giriş

1862 – 1936 yılları arasında yaşayan Fatma Aliye Hanım, ilk Türk kadın romancımızdır. Siyasetçi, tarihçi, dilci Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Yaşadığı dönemde sıra dışı kabul edilen zor bir görev üstlenmiştir. “Kadın” kimliği taşımanın, sosyal hayatta belirlenmiş olan tenha köşelerde durma mecburiyeti getirdiği dönemde ilklere imza atmıştır.

Tanzimat’la birlikte Batılılaşma ve onun getirdikleri, götürdükleri (yanlış Batılılaşma gibi) karşısında toplumda keskin değişiklikler görülmüştür. İçinde bulunulan sıkıntılardan kurtulmak arzusuyla Batı örnek alınmak istense de toplumsal düzeyde değişik zor ve riskli bir süreçtir. Bunun izini edebiyatta roman üzerinden sürmek en elverişli yollardan biridir. Bu doğrultuda Namı (2010, s. 487), roman türünü sosyal hayattan ayrı düşünmenin mümkün olmadığını söyleyerek romancının toplumu eleştirip olması gerekeni dolaylı yoldan anlattığını da ekler. Toplumsallaşma sürecinde cinsiyetlere bağlı roller geliştirilir. Doğu kültürlerinde erkek egemen bakış hâkimken Batılı algıda daha eşitlikçi yaklaşımlar dikkat çeker. Toplumun, çocukların cinsiyetine uygun kurallar, şablonlar ya da davranış modelleri koyarak hayatı buna göre şekillendirdiğini söyleyen Sankır (2005, s. 12) bireylerin bu modelleri az veya çok içselleştireceğini kabul eder. Osmanlı’da Tanzimat Dönemine kadar varlığı ile fazla dikkat çekmeyen “kadın”, aydınlanma hareketleri doğrultusunda öne çıkmaya başlamıştır.

Osmanlı toplumunda kadın sorununun gündeme gelmesi, 1839’dan sonra, yani Tanzimat Fermanı ile başlayan yeni bir döneme rastlar. Tanzimat’a gelinceye kadar kadın toplum hayatında yer alamamış, eğitimden yoksun bırakılmış, toplumsal, ekonomik ve siyasi haklarını elde edememiş durumdadır. Modernleşme sürecindeki Osmanlı’nın içinde bulunduğu zor şartlar, kadının yavaş yavaş toplum hayatında yer alması ve eğitilmesi gerektiği düşüncesini gündeme getirmiştir. (Gençtürk Demircioğlu, 2010, s.105).

Bu doğrultuda Fatma Aliye Hanım’ın da aralarında bulunduğu dönemin aydınları ve yazarları çaba harcamışlardır. Fatma Aliye Hanım’ın en büyük avantajı mensup olduğu ailesi gibi görülse de onun başarısı bundan kaynaklı değildir. Aynı dönemde, onların imkânlarına sahip benzer ailelerden Fatma Aliye Hanımlar çıkmaması bunun kanıtıdır. Babası sayesinde tarih, felsefe, hukuk, din eğitimi almıştır. Çeviri yapabilecek düzeyde iyi Fransızca bilir. Romanlarının yanı sıra tarih kitapları, çevirileri ve gazete-dergi makaleleri bulunmaktadır. Fatma Aliye Hanım; iyi eğitim görmüş, zeki ve inandığı yolda yürüyen bir kadındır. İslâm’ın gereklerini ihmal etmeden, kadınların birkaç adım öne çıkmasını ister. Eğitim onun için çok önemlidir. Kadınlar, kendi imkânları dâhilinde şartları zorlamalı ve kimseye muhtaç olmadan onuruyla çalışarak hayatta kalabilmelidir. Bunları göstermeye çalıştığı *Refet* romanında Fatma Aliye Hanım olay örgüsünü şöyle kurar:

Hayatî Efendi, Anadolu’da bir köyde yaşar. Odalık yapmak için İstanbul’dan Binnaz’ı memleketine cariyeye getirir. Refet adında bir kızları olur, Refet 3–4 yaşlarındaiken babası vefat eder. Anne ve kız, ailenin diğer fertlerinden çok kötü muamele görür, İstanbul’daki akrabalarının yanına sığınmak zorunda kalırlar. Eskiden hürmetle ağırlandıkları akraba evlerinde de hırpalanır, barınamazlar.

Binnaz ve Refet’in kaldığı eve misafir gelen “Mürüvvet” adında bir kadın onları evine alır. Komşularıyla birlikte onlara bakar ve iyi davranırlar. Refet’in sağlığı bozuktur; bu yüzden hep huzursuz ve mutsuzdur. Fakat zamanla iyileşir. Binnaz da Mürüvvet Hanım’ın hizmetini görüp haftada bir gün de çamaşırcılığa gider. Refet okula başlar. Okulda, fakirlikleri Refet’in çalışkanlığının gölgesinde kalır. Refet, kimsenin yardımını kabul etmeyecek kadar gururlu bir kız olmuştur. Bir süre sonra ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sınıftaki zengin kızlara ders çalıştırma yolunu seçer.

Mürüvvet Hanım ve kocasının taşınması üzerine anne-kızın geçimlerini sağlaması daha da zorlaşır. Bir oda kiralarlar, Binnaz daha çok çalışır. Refet, zengin kızların evine gidip onlara ders verirken, onu kıskanan hizmetçilerin dedikodusu yüzünden çalışmayı bırakmak zorunda kalır. Kimsenin yardımını kabul etmeyen Refet’in Şahap adında zengin bir kızla arkadaşlığı bu tutumunu biraz kırmıştır. Çünkü Şahap, Refet’i incitmeden, nazik ve akıllıca yaklaşmıştır. Refet’in bir diğer arkadaşı da Şule’dir. Kendine benzettiği Şule’yi sever.

Mürüvvet Hanım'ın komşusu Nezaket Hanım kocasını kaybetmiştir ve zor durumdadır. Yalnız kalmaktan korkan kadın, Refet ve Binnaz'a evini açmıştır. İki sene birlikte yaşar ve birbirlerine destek olurlar. Eve hırsız girmesi üzerine çok korkan Nezaket, iki çocuğuyla birlikte köyüne döner. Refet ve annesi tekrar oda kiralar. Babasını kaybetmiş olan Şule'nin annesi de ölür. Refet ve Binnaz'ın yanına yerleşir. Çok ağır çalışma koşulları olan Binnaz hastalanır ve yatağa düşer. Şahap ve ablası Cazibe onlara yardım eder, Binnaz'ın bakım masraflarını üstlenirler. Binnaz çalışmaya başladığında, Refet ve Şule, Şahap'ın evinde yazı geçirmek üzere iki aylığına misafir olurlar. Burada başka hayatlar görürler. Tatil biter ve eve dönerler.

Paraya ihtiyaçları artmıştır. Bir dikiş makinesi alabilmek için, İstanbul'da ticaretle uğraşan bir amcaoğlundan para istemek zorunda kalırlar. Adam onlara para vermemek için akraba olduklarını reddeder. Refet ona çok sert tepki verir. Maddi durumları kötüleşmiş, Binnaz'ın bakıma ve iyi beslenmeye daha çok ihtiyacı vardır. Mezuniyeti yaklaşan Refet, bir süre bakmaları için annesini akrabalarına emanet eder. İki gün sonra akrabalar, Binnaz'ı hastaneye yatırıp kaderine terk eder. Bunu duyan Refet annesini alıp eve getirir.

Refet, okulu bitirebilmek için teslim etmesi gereken ödevi, sınıf arkadaşı Hürmüz'le anlaşarak yapar. Anlaşmaya göre Hürmüz'e ait olan malzemelerde Refet bir entari işleyip not alacak, sonra onu Hürmüz'e verecektir. Hürmüz, not zamanından önce anlaşmayı bozduğu için Refet'le kavga eder. Öğretmenleri Refet'i haklı bulur.

Refet birincilikle, Şule ikincilikle okulu bitirir. Binnaz ölür. Refet, Şule'nin desteğiyle hayata tutunur. Daha önce para vermemek için Binnaz ve Refet'i reddeden amcaoğlu Mucip, Refet'i yanında götürmek ve onunla evlenmek ister. İki defa aynı taleple gelen adamı Refet sert bir şekilde kovar ve onun cahil olduğunu söyleyerek ondan eskinin intikamını alır. Reddedilen Mucip, Şule'ye evlenme teklifi eder, onun yanıtı da olumsuzdur. Tayin yerlerini seçen kızlar artık öğretmen olmuştur. Şule dayısının yanına, Refet de havası suyu güzel olan, babasının memleketine yakın; fakat İstanbul'a uzak, maaşı en yüksek yere gitmeyi seçer.

Fatma Aliye Hanım; Refet'in kimliğinde kadına ve topluma dair fikirlerini yansıtır. Refet, romandaki önermelerin kanıtlayıcısı konumundaki idealize edilmiş başkişidir. Yazar, ortaya koyduğu tezi Refet'in ağzından ve onun davranışlarıyla sunar.

1. Sosyal Eleştiri

Toplumun sosyal durumunu incelemek için kültürel, ekonomik ve siyasal portreye göz atmak gerekir. Modernleşmek, asrîlik tartışmaları sürerken Tanzimat sonrası Meşrutiyet (I ve II) ilanı açıkça gösteriyor ki toplumda değişiklik arzusu mevcuttur. 1821 yılında kurulan Tercüme odası da gösterir ki Osmanlı'nın değişimi Batı'ya doğru olacaktır. *Tercümân-ı Ahvâl* gazetesiyle hız kazanan "toplumu aydınlatma çabası", süreli yayınlarla ve çevirilerle sürerken eğitim konusu da gündemdedir. Batı'nın askerî metotlarını inceleyen, onu örnek alan Osmanlı, Batı tarzı yüksek öğretim kurumlarını da desteklemiştir. 1800'lü yılların ilk yarısında üniversite düzeyinde yeni okullar açılmış, sıbyan mekteplerinde karma eğitimin temelleri atılmaya çalışılmış, yönetenler halkı daha fazla dikkate almaya başladı. Berkes, yönetilenlerin yönetime katılmasını Osmanlı geleneğine yabancı bir duruş olarak görür ve katı Osmanlı egemenliğini sarstığından söz eder (2018, s. 170). Halkın siyasal ve ekonomik açıdan çok da refah içinde olmadığı bilinen bu dönemlerde yerleşmiş zengin-fakir ayrımı, kadın-erkek ayrımı günlük hayatta hissedilir. Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* romanında eleştirdiği noktalardan bazıları tespit edilmeye çalışıldığında belli başlı başlıklarla karşılaşılır. Bu başlıkları ortaya çıkaran en genel iki konu para ve eğitim sorunudur. Bu iki merkezde çok sayıda problem oluşmaktadır. Yazarın bu romanda öne sürdüğü bazı durumlar vardır. Fakirliğin, eşitsizliğin, şiddetin, muhtaç olma ve kötü şartlar altında çalışmanın nedeni paradır. Paraya ulaşmanın önündeki engel ise eğitimsizliktir.

Fatma Aliye Hanım, toplumun bazı durumlardaki görüntülerini betimlemekle birlikte, yanlış olduğu düşünülen her konuyu eleştirmemiştir. Durumu yansıtır üzerine olumsuz yorum yapmadığı gerçeklere rastlamak *Refet* romanı için mümkündür. "*Refet*'in başkahramanı Refet, Hayati Efendi'nin odalığı Binnaz'dan olma kızıdır. Taşrada da zevceleri bulunan Hayati'nin çok eşli evliliği, toplumsal yapının

bir görüntüsü olarak yer alır.” (Coşkun, 2010, s. 950). Bu nedenle cariyelik konusunu sosyal eleştiri başlıkları altında incelemek mümkün görünmemektedir.

Roman kadınlar etrafında toplanmıştır. Çok az erkek kahraman vardır ve bunlar çoğunlukla geri planda kalan, olayların gelişiminde küçük roller oynayan kişilerdir. Fatma Aliye Hanım sosyal sorunları sunarken pek çok kadın meselesine de girmiştir. Toplumsal cinsiyet rollerini içeren incelememiz, belli toplumsal sorunlar çevresinde toplanmaktadır. Fatma Aliye Hanım çağdaşı kadınların sözcüsü konumundadır. Ülkedeki sorunların kadınlara yansması ve kadın gözüyle yaşamdan kesitler sunma esastır. Elif Ekin Akşit, “Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları” makalesinde yazarın Osmanlı feminizminin ortaya çıkmasında rol oynadığını söyler. Bu durum onun romanlarına ve gazete yazılarına yansmaktadır. “Genç ve yaşlı kadınlar, efendiler ve köleler, önce köle sonra hanım kadınlar, önce hanım sonra köle olanlar, öğretmen kadınlar, zengin kadınlar, yoksul kadınların hikâyelerinin her biri Fatma Aliye için çok önemliydi.” (Akşit, 2008, s. 85).

Cariyelik dönemin en ciddi sorunlarından olmakla birlikte *Refet* romanında doğrudan doğruya şiddetle eleştirilmemektedir. Cariyelik, odalık kullanımları mevcuttur; ancak dolaylı olarak bunun zararı meydana çıkar. En belirgin örnek de Binnaz’ın odalık, cariyeye olarak Hayati Efendi’yle gelmesi ve onun diğer eşleri ve çocuklarından kötü muamele görmesidir. Cariye gelen kadın evde ezilir, şiddete uğrar. Farklı gerekçelerle uygulanan bu şiddetin dozu artsa da kadının kaçacak bir yeri yoktur. Hayati Efendi’nin evindeki diğer kadınlar ve çocuklar birlik olmuş, Binnaz’ı İstanbullu olduğu (!) gerekçesiyle dışlamaları da kadınlara yapılan eziyete uydurulan kılıftır yalnızca.

Nezaket Hanım’ın daha önce cariyeye olduğu evde iyi muamele görmesi; Binnaz’a yapılan kötü muamelenin cariyeye olduğu için değil, geldiği bölge ve miras meselesi yüzünden olduğunun öne sürülmesi, Fatma Aliye Hanım’ın cariyelik, odalıkla ilgili eleştiri ortaya koymadığını göstermektedir.

1.1. Paranın Neden Olduğu Sosyal Sorunlar

Hayatın kadınlar için getirdiği zorlukların öne çıktığı bu romanda fakirlik, zor koşullarda çalışmak, çalışmanın karşılığında refaha erdirecek kadar para alamama, açlık, barınma, insanlardan (özellikle akrabalarından) kötü muamele görme ciddi sorunlardır. Hayatın getirdiği güçlükler Binnaz ve Refet’in sağlığını etkilemektedir: “Bu yaşayış senin vücudunu erittikçe benim de yüreğimi eritiyor.” (s. 59). Kadınlar çerçevesinde sunulan bu zorluklar toplumdaki belli sınıfların para ekseninde yaşadıkları zorluklardır.

1.1.1. Fakirlik

Para eksenli en genel ve en büyük sosyal sorun fakirliktir. Romanda zengin kişilerin hayatlarından kesitler bulunmakla birlikte romanı fakir kesimden kişiler yürütmektedir. Refet ve Binnaz, fakirliğin en üst boyutlarını yaşarlar. Onlar için en küçük para birimi bile çok kıymetli görülmektedir. Ellerine geçen parayla karınlarını doyursalar ısınmaz, ısınmazlar kıyafet veya okul malzemesi alacak paraları kalmaz. Borç istemek zor gelir, mecbur kalıp istediklerinde de karşılık bulamazlar. “Ekmek mi, Kömür mü? Demek gibi birbirlerinin yüzüne bakıyorlardı. Fakat o kadar acıkmışlardı ki evvelce ekmeği düşündüler.” (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 79). Kömür alamadıkları ve fazladan battaniyeleri olmadığı için anne kızın ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları, fiziksel olarak zayıf bir yapıya sahip olan Refet’in ayaklarının çok soğuk bir akşamda donmaya başlaması, eşya satmak zorunda kalmaları, anne kızın aç kalmaları, hastalanmaları fakirliğin çarpıcı görüntüleridir. Çalışarak hayatta kalmak zorunda olan insanların ölmekten değil hasta olmaktan korkmaları da okuru düşünmeye sevk etmektedir. Çünkü hastalandıklarında birkaç iyi kalpli komşuları dışında yardımlarına koşacak, onlara bakacak kimseleri yoktur. “Bu ana ile kız soğuktan ölmek meselesinden korkmuyorlardı, hastalanıp da ölemeyerek mariz kalmaktan, çalışamaz hâle gelmekten korkuyorlardı.” (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 78).

Hayat, zenginler ve güzel olanlar için daha kolaydır. Bu durum toplumdaki yanlış algıların beslemesiyle ortaya çıkar. Kadının herhangi bir gerekçeyle hayata tutunamaması esasen “kadın olmanın bedeli”dir ve bu ciddi bir toplumsal sorundur. Refet fakirdir ve güzel değildir. Bunun farkında olduğu için kurtuluşunu meslek sahibi olmaya bağlar. “Bir zevç yüzünden, ev bark bulmak için güzelliğim yoksa

alnımın teriyle ev bark idare edebilerek servet ve güzelliğe nispet vermek istiyorum." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 64).

Binnaz, fakirliği kader olarak görmektedir. Fakirlikten kurtulma fikri Refet'le devreye girer. Binnaz için birilerinin yanında yaşayabilme ihtimali mevcutken Refet buna karşı çıkan kişi pozisyonundadır. Romanda fakirlikten kurtulmanın mümkün olduğu öne sürülür. Refet'in okuma azmi bu doğrultuda bir çabadır. O, annesinin kabullendiği sığınmacılık yaklaşımını benimsemez. Yazar, bunun yanlış olduğunu Refet aracılığıyla dile getirmektedir. Binnaz fakirliği kabullenirken, Refet sabreder ve fakirlikten kurtulmak için daha fazla sıkıntı çekmeyi, kesin çözüme ulaşmayı hedefler.

Bütün yaşadıklarına rağmen fakirliğinden başkalarına söz etmeyen, kimseden yardım dilenmeyen Refet bir kez bu durumu dile getirmektedir. Okulda Hürmüz'ün getirdiği malzemeleri işleme görevini üstlenen Refet'in başka malzemeye verecek parası olmadığından ve not almak için bir ödev çıkarması gerekmektedir. Diğer öğrenciler altından kalkamadığı bu işlemi yapıp yapmayacağı konusunda merakta kalan hocalarına ilk kez durumundan bahseder. "Sıkılmış olsam ne yapacağım efendim, bir başka iş görmeye iktidarım var mı?" (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 166).

Refet, hayat şartları dolayısıyla sadece çalışmayı ve okumayı düşünmek zorunda olduğu fikrindedir. Zenginlerden farklı yaşaması ve düşünmesi gerektiğine inanır. Şahap ve Cazibe'nin evinde kaldığı sürede rahat bir dönem geçiren Refet, para sıkıntısını düşünmekten bir süreliğine de olsa uzak kalır. Bir manzaraya dalıp kalbinin attığını, kendinden geçtiğini hisseden Refet için bu utanılacak bir durumdur. Onun üstlendiği bir misyon vardır. Refet bunun farkındadır. Hayallere dalmaktan kendini alıkoyar. Zengin hayatı yakından görünce içindeki kazanma isteği, fakirlikten kurtulup geçimini sağlama hevesi artar.

Kazanmaya mecbur olanların birden kazanmaları daha iyi değil midir? Elde bir sermaye olunca vücudun müsaadesi olduğu kadar çalışır. Yani artık ihtiyacı için değil, sanatı, şöhreti için çalışır. Geçinmek için çalışmaya ise her gün her saat mecburdur. Hasta olsa da mecburdur, hâli kudreti olmasa da! O türlü kimseler ya bütün bütün çalışmayacak derecede vücuttan düşse, sıhhatini kaybetse! O hâlde demek ki vücudu ve sıhhati yerindeyken lüzumu kadar çalışıp istikbalini temine çalışmak elbet daha makul değil midir? Maksudım zenginlik değil efendim temin-i maişet! (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 154-155).

Romanda yer alan zengin kişilerin fakirliğe bakışı aynı değildir. Binnaz ve Refet'in akrabalarının olumsuz tutumları sık sık gösterilmektedir. Hayati Efendi öldükten sonra parasız ve muhtaç kalan anne ve kıza akrabaların tavırları değişmiştir. Fakirlere artık yemekler verilebilir ve Mucip'in yaptığı gibi reddedilebilirler. Ancak zengin olan ve fakirliğe bakışına yer verilen Cazibe farklı bir örnek teşkil eder. Zenginliğin insanı kibirli yapmaması gerektiği görüşünün sözcüsü Cazibe'dir. "Bugün zenginiz! Sonradan fukara olmayacağımıza dair bir teminatımız var mı?" (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 123).

1.1.2. Barınma Sorunu

En temel yaşamsal ihtiyaçların başında gelen barınma sorununun üstesinden gelebilmek için ya ev sahibi olmak ya da kira ödeyebilecek paraya sahip olmak gerekmektedir. Bu iki seçenek için de gereken tek öge paradır. Para sıkıntısı barınma sorununu ortaya çıkarır. Kadınlar için bir yerde yaşama seçeneklerinin başında cariye olma durumu vardır. Hayati Efendi tarafından odalık yapılmak üzere alınan Binnaz, eşinin ailesi tarafından istenmez. Eşinin birden fazla karısı vardır ve onlar bir arada yaşamayı kabullenmişlerdir. İstanbullu olduğu ve mirastan pay almaması gerekçeleriyle Binnaz ve kızı evden uzaklaştırılmaya çalışılan kişiler hâline gelir. Burada yazarın eleştirdiği cariyelik değil kadının başını sokacak bir evi olamamasıdır. Firdevs Canbaz, tezinde söz ettiği bu konuya "Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında cariye ve kölelerin oldukça değerli oldukları mesajı sık sık verilmiştir." (Canbaz, 2005, s. 5) şeklinde yaklaşmaktadır.

Refet ve Binnaz'ın parası, malı veya onlara destek olan bir akrabası yoktur. Ya kiraladıkları bir odada ya da birilerinin yanında yaşarlar. Bu şekilde yaşamının da ağırlığı vardır. Kendilerini fazlalık gibi hissederler, yanında kaldıkları kişilere yük olmamak için onların artık yemeklerini yemek zorunda bile

kalırlar. Refet küçükken ağlaması, ses yapması Binnaz için ezilme sebebiyken büyüdüğünde de ses yapmamaya dikkat ederler. “Fakat ben ne yapıyorum el evinde böyle ayağımı yere vurarak gürültü etmek hakkına da malik olmadığımızı unutuyorum. Gayret nineciğim, gayret! Bir diploma alıncaya kadar gayret! Ah, seni minder üzerinde oturtup da rahat ettirdiğimi görecek miyim?” (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 71).

1.1.3. Hastalık

Fakirlik, olumsuz hayat şartları, psikolojik sorunlar gibi nedenlere dayalı olarak hastalık konusu romanda gündeme gelmektedir. Hastalığın ortaya çıkmasının en büyük nedeni paradır. Refet’in küçüklüğünden itibaren yetersiz beslenmesi, sevgisiz bir ortamda kalması, şiddete uğraması nedeniyle hastalıklı bir çocukluk dönemi yaşaması, dayanıksız bir bünyeye sahip oluşu para merkezli durumlardır. Annesinin, onu iyileştirebilmesi için kalacakları yerleri değiştirmesi, faydalı besinler temin etmesi, doktor muayenesinden geçirmesi gerekmektedir. Refet’in hastalığının en büyük nedeni ve düşmanı kötü koşullardır. Bunları alt etmek için gereken tek şey paradır. Paraya ulaşmak zordur. Binnaz elinden geldiğince şartları iyileştirmek için çaba gösterir. “Refet’in sarı benzi daha ziyade sarardı. Âdeta yeşilimtırak oldu. Gözlerinin etrafı çürüdü, kuvvetli ve muntazam tagaddiye eşedd-i ihtiyaç ile muhtaç olan kızcağız onları bulamadıktan başka bulabildikleri kadarını tedarik için de geceleri validesinin dikişine yardım etmeye muhtaç bulunduğu kadar da uyku uyuyamıyordu.” (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 76). Fakat ne Refet’in ne Binnaz’ın dinlenecek fırsatı yoktur. Çünkü para kazanmak için çok çalışmaları gerekir, bu da onların sağlığını bozmaktadır.

Hastalık, insanların kişilik özelliklerinin gözler önüne serildiği bir zemin hazırlar. Refet annesinin durumu kötüleştiğinde ona yeteri kadar iyi bakamayacağını düşünür. Annesinin iyiliği için bir süreliğine onu akrabalarına teslim eder. Hastalıkta ortaya çıkan farklı durumlar söz konusudur. Bazen yardımseverliğiyle, imkânlarını hasta kişiye sunan (Mürüvvet, Şahap, Cazibe, Ev sahibesi gibi) kişiler örnek davranışlar sergilerken; bazen de tahammülsüzlüğü ile olumsuz yaklaşımlarda bulunanlar (akrabalar) göze çarpar.

1.1.4. Ağır Çalışma Şartları

Romanda para nedenli sorunların alt başlıklarından biri de kadınların ağır şartlar altında çalışmalarıdır. Kadına değer verilmeyen yerlerde kadın meslek sahibi olmadığı için düşük ücretle ağır işler yapmaktadır. Yani toplumun kadına verdiği önemle çalışma şartları doğrudan ilgilidir. Romanda ön planda olan kadınlar paraya kazanmak zorundadır. Yazar; diploması olmayan kadınların, zamanın şartları gereği çalıştıkları işleri Binnaz’la ortaya koymaktadır. Binnaz ve ona benzer kadınlar düşük ücretlerle çamaşır yıkama, temizlik yapma gibi ağır işlerde çalışmaktadır. Bu kadınlar uzun süre soğukta çalışmaya, bedenlerini yıpratmaya mecburdur. Çünkü başka seçenekleri olduğunun farkında değildirler. Binnaz yapabileceği tek işin çamaşır, temizlik olduğunu düşünür ve kaderine razıdır. Temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ölesiye çalışır. Refet, yazarın okura göstermek istediği çözümün sözcüsü konumundadır. Annesinin yaptığı işlerin ne kadar yıpratıcı olduğunu bilir. Bu gibi işlerin uzun soluklu olmadığının, insanı ömür boyu rahat yaşatacak bir iş bulması gerektiğini dile getirir.

Evet, nahifim ve zayıfım da onun için değil mi? Evet! Ben de bunun için kendime birkaç ay veyahut memulümün gayrı birkaç sene dayanabilecek iş yerine, ihtiyar olduğumuzda dahi işteğal edecek ve ikimizi de geçindirebilecek bir iş istiyorum. Bunun için de muallimeliği muvafık görüyorum. İhtiyar da olsam bu vazifeyi ifa ederim. (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 61).

Refet için çalışmak insani şartlarda, uzun yıllar sağlıklı sürdürülebilecek şekilde olmalıdır. Çamaşır ve temizlik gibi işlerin doğuracağı sonuçların bilincindedir. Hatta el dikişlerinde çalışan kızların hastalandığını okuduğunu annesine anlatırken öğretmenliğin ne kadar uygun bir meslek olduğunu kanıtlamaya çalışır. Bu işin de güneş ışığı ve hareketten uzak kalıp hastalanma sebebi olduğunu dile getirir. “Ekserisi de pek çabuk solup kuruyup pek genç iken ifna-yı vücut ediyor. Ölmekten korkuyorum sanma. Ömrümüz olduğu müddet çalışamaz hâle gelmeyelim diye korkuyorum. Bizim gibi insanlar ömürleri oldukça çalışacak halde bulunmalı.” (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 61-62). Refet, iyi yaşam

koşullarına kavuşabilmek için zorluklara bir süre katlanmayı uygun görmekteyken Binnaz çok çalışıp geçici çözümlerle yetinmektedir.

Zor koşullarda çalışan kadınların sonunda hastalanacağı fikri Refet'in ağzından iletilmektedir. Bu fikir Binnaz'ın yağmurlu soğuk ve çok çalıştığı bir günün sonrasında ağır bir zatürreye yakalanmasıyla desteklenir. Çok iyi bakılması, her gün doktor kontrolünden geçmesi ve iyi beslenmesi gerekir. Anne-kızın durumu bunlara elverişli değildir. Şahap ve Cazibe, Binnaz için gereken doktoru tahsis eder ve para yardımında bulunurlar. Binnaz bir kere yatağa düştükten sonra eski sağlığına tam anlamıyla kavuşamayacaktır. Tekrar hastalanacak ve bakıma muhtaç olacaktır. Sonunda da ölecektir. Bu durumun en büyük sebebi de bir süre sonra çalışma koşullarının zorluğunu kaldıramamasıdır.

1.1.5. Beslenme

İyi beslenme, sağlıklı yaşamak için en önemli unsurlardan biri olarak sunulmaktadır. İyi beslenmek için paraya ihtiyaç vardır. İyi beslenme imkânı olmazsa kişilerin hastalanma riski artar. Refet ve Binnaz bunun örneğidir. Refet her zaman zayıf ve fiziksel olarak güçsüzdür. Küçükken Mürüvvet Hanım'ın, büyüdüğüde de Cazibe'nin evindeki bakım ve iyi beslenmeyle kendini toplayan Refet üzerinden bu konunun önemi vurgulanmaktadır. İyi beslendiğinde kuvvetlenen Refet'in rengi bile değişir.

Binnaz hastalandığında, Refet akrabalarından yardım ister. Hasta insana iyi bakmak, beslenmesine dikkat etmek gerektiği fikriyle annesini onlara emanet etse de Binnaz'ın durumu kötüye gider. Bunun sebebi de yine beslenmeyle ilişkilendirilir: "Ah! Kızım beni pek horladılar. Hiç bakmadılar. Yiyeceğim hasta yiyeceği değildi. Bir tas çorba olsun önüme koymadılar. Sofradan artan yemekleri veriyorlardı. Bunları ise midem hazmedemiyordu." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 174). Bu satırlarda örneklenen durum insana asla yakışmayan tavırları ortaya koyarken bazılarının ne kadar onur kırıcı muamelelerle karşı karşıya kaldığını da gösterir.

1.1.6. Şiddet

Refet ve Binnaz şiddet sorununa maruz kalmaktadır. Binnaz İstanbullu olduğu için eşinin ailesi (eşi, çocukları) tarafından sevilmez. Hayati Efendi'nin ölümüyle ortaya çıkan miras konusu üzerine Binnaz ve Refet bezdirilerek kovulmak istenir. Anne-kıza psikolojik ve fiziksel şiddet uygularlar. "Binnaz her cefaya katlandıysa da artık gelip geçenin Refet'i hırpalamak ve sonra da işi azdırıp rast geldikleri yerde o zavallı çocuğu tekme ve sille ile dövmek derecelerine varan zulme, tahammül edemedi. Kendi yediği dayaklardan şikâyet etmeye zaman kalmıyordu." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 32).

Refet ve Binnaz, Hayati Efendi'nin evinden ayrıldıktan sonra İstanbul'a dönmesiyle hayat şartları farklı açılardan değişir. İstanbul'da sokaktaki çocukların Refet'i dövmeleri, çocuksu isteklerle koşup oynamak, diğer çocuklarla kaynaşmak isteyen Refet'in kaçamadığı acı sondur. Sağlığı elvermediği için her oyun girişimi şiddet ve gözyaşıyla sonuçlanmaktadır. Şiddet gören çocuk hastalanıp yatağa düşer.

Psikolojik şiddet, romanda farklı yerlerde ve boyutlarda aşağılanma şeklinde ortaya çıkar. Refet ve Binnaz'a verecekleri yemekleri köpeklere atan üvey kardeşler; yemek olarak misafirlerden ve kendi tabaklarından artan yemekleri veren, Refet'in ağlamalarına dayanamayıp anne ile kızı kovan akrabalar; Refet'le dalga geçen sınıf arkadaşları Sakıbe ve Faize psikolojik şiddet uygulayan kişilerdir.

1.1.7. İnsanlar Üzerinden Menfaat Gözetme

Romanda ele alınan olumsuz durumlardan biri; maddi çıkar gözeterek, amacına ulaşmak için, doğru kabul edilmeyen şeyler yapmaktır. Bu hareketlerden ilki Hayati Efendi'nin servetine göz diken eşi ve çocukları tarafından Refet ve Binnaz'a yapılmıştır. Babası öldükten sonra kendi paylarına düşen mirasla ömür boyu yaşayabilecek olan Refet ve annesi, fiziksel ve psikolojik şiddet uygulanarak mirastan ve memlekettten uzaklaştırılmıştır. "Zulmün bu derecelere vardırılması ise artık yalnız eski kin ve gazapları eseriyle olmayıp Binnaz'ı canından bezdirip yanlarından savarak Refet'in hissesine isabet eden emlak ve emvalin üzerine oturmak içindi." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 33). Evinden ayrılmak zorunda kalan Binnaz, çocuğuyla parasız, evsiz kalmıştır. Kimseleri yoktur. İstanbul'da yanına sığındıkları akrabaları da Hayati Efendi hayattayken onlara çok hürmet gösteren; ancak şimdi onlara soğuk davranan, Refet'e tahammül edemeyen kimselerdir.

Refet'in çevresinde kendileri gibi fakir pek çok kız vardır. Gittiği okulda fakir kızlar, yemeklerine ortak olabilmek, okul malzemeleri temin edebilmek için maddi durumu iyi olanlarla yakınlık kurmaktadır. Refet, ne kadar ihtiyacı olursa olsun kimseden bir şey istemiyor, gururunu elden bırakmıyordu. "Mekteplerde bulunan fakir çocukların kâğıt ve kalem gibi şeyleri ve ders kitapları kibar çocukları tarafından verilirse de Refet'in pek soğuk tavrı, gururu ve inadı, hiç kimseye sokulmaması ve kibar çocuklarına asla dalkavukluk etmemesi kendisini bu gibi ianete nailiyetten mahrum bırakıyordu." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 54).

Her yaştan kişide olabileceği gibi, Refet'in amcaoğlu Mucip için de para çoğu kavramın üstündedir. Mucip; para vermemek için Refet'le akraba olmadıklarını söylemiş, kırk beş yaşına kadar evlenmemiştir. Evlenmeye karar verip Refet'i beraberinde götürmek istemesinin altında yatan sebep de paradır. Kendince hesaplar yapar, kârlı gördüğü işlere girer.

Refet çamaşırını yıkar, çamaşırıcı parasından da kurtulurum, hesap tutar, yazılarımı yazar. O vakit bin kuruş maaşlı bir kâtip kullanmaya hacet kalmaz, iki yüz kuruşluk bir mukayyitlik hizmetini ifa edebilir adam kifayet eder. Yemeği pişirir. O yüzden de kârlı çıkarım, pek olmamış iki üç meci diyeye kadar bir hizmetçi tutsam yine kârlıyım! (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 198).

Romanda en olumsuz tiplerden biri de Refet'in sınıf arkadaşı Hürmüz'dür. Refet'le yaptıkları bir anlaşma üzerine Hürmüz malzemeleri verecek ve Refet de onları işleyip notunu alacaktır. Fakat Hürmüz, gideceği bir düğünde Refet'in notunu almasını beklemeden entariyi hediye götürmek ister. "Hürmüz "Malım varken başka şeye para mı vereceğim!" diyordu." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 175). Bu olay, Refet'in mezun olamamasına sebep olabilecek vahamettedir. Hürmüz için verdiği söz ya da Refet'in emeği, mezuniyeti önemli değildir. Önemli olan yeni bir hediye için cebinden para çıkmasıdır.

1.1.8. Eşitsizlik

Eşit olmama, bir tarafın diğerine üstün tutulması durumu *Refet* romanında farklı noktalarda karşımıza çıkmaktadır. Büyük ölçekte zengin-fakir eşitsizliği, kadın-erkek eşitsizliği; küçük ölçekte çocukların oyun oynarken dikkat ettiği yaş eşitsizliğidir. Üstün olanın, alt grupta olana yaptığı hemen her şey kendilerince bir lütuf olarak görülür. Bu tanıma girmeyen Şahap ve Cazibe'dir. Onlar çok zengin olmalarına rağmen zenginliğin bir üstünlük olmadığı, her an fakir kalabilecekleri fikri ve olgunluğuyla yaptıkları her harekette bir nezaket örneği sergilerler. Çocukların eşit olma kıstasları büyüklerin dünyasındakinden farklıdır. "Hem since onların akrabası değil, başından büyük işlere kalktığından oyunlarına katılmak istiyor, oyunlarına dâhil ettikleri ne nimet." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 41).

Fakirlikle mücadele etmek zorunda olan Refet ve annesinin etrafında zengin; ama onlara sırt çeviren akrabaları ve fakir; ama onlara ellerinden gelen yardımı yapan insanlar bulunmaktadır. Refet ve Binnaz gibi gelir seviyesi düşük insanlar için en basit eşya, bir çift ayakkabı ve sıcak yemek dahi lükse girmektedir. Fakirliğin boyutu insanı dehşete düşürecek boyuttadır. Binnaz'ın kızına gösterebilecek bir aynası yoktur. Ayna ve benzeri eşyalar, hayatta kalabilmek için gerekli temel ihtiyaçlardan olmadığı için bir zenginlik göstergesi sayılmaktadır. "bizim gibi fukaraların aynası olmaz! Aynası olmayanların da aynaya bakmaya hak ve salahiyetleri olur mu?" (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 70).

Refet'in gittiği öğretmenlik okulunda zengin ve fakir öğrenciler bir arada okumaktadır. Böylece aradaki büyük fark net bir şekilde görülebilmektedir. "Zengin ve fakirin mütesaviyen ahz-i mevki eyledikleri bu mektep sıralarında ne kadar süslü ve kürklü hanım kızların üst taraflarında ne kadar çorapsız ve hırkasız fakirler bulunuyordu." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 107). Zengin kızlar öğle yemeği için çeşit çeşit yiyecekler getirirken fakir olanların çoğu yemek bile getirememektedir. Bazı günler zeytin, ekmeğe alabilecek para bulan Refet çoğu zaman günlerini aç geçirmektedir. Diğer kızlar, zengin kızlara yaklaşım onların yemek ve imkânlarından faydalanmaktadır. Bunu yaparken de Refet'e göre hoş karşılanmayan davranışlar sergilemektedirler. Buradan anlaşılıyor ki mevcut eşitsizlik kişilerin davranışları üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Şahap Hanım'la arkadaşlığı da bu konuda işine yaramıştır. Şahap ve Cazibe Hanımlarda yaşadığı iki ay boyunca sağlığı düzelen, güzel yerler gören, bilgi edinme şansı yakalayan Refet aradaki büyük farkı da yakından görmüştür. "Cazibe ile Şahap meşahir-i ressamandan olanların tabloları kaçır bin franga satıldığına dair söz ederken Refet gözlerini hâl-i tabiyesinden ziyade açıyordu. Bir kadının mahsul-i dest-i gayreti olan bir işlemeli yorgan veya bohça yastık bu kadar emekle meydana geldiği hâlde ancak birkaç kuruş kazanabiliyor da tersim olunan bir levha şu kadar bin frank getiriyor." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 151).

Refet, kadın erkek eşitliğine inanır. Bilgisi kendisinininki kadar olmayan annesiyle evlilik ve güzellik üzerine konuşurken kadınların kendilerini çok güzel bulduklarından söz açılır. Refet, bu düşüncenin bir eksiklik olduğu fikrindedir. Ona göre insan eksik yönlerini bilip başka bir özelliğiyle onu kapatmalıdır. Kadınlar için de erkekler için de bu böyle olmalıdır. "Zannolunur ki kadınlar umumen Melahat ve letafet hususunda kendilerini beğenmekte ve kendilerinden başka güzel görememektedirler. Bu zan doğrudur ama umumiyeti hakkındaki kısım doğru değildir. Pek çok şeylerde veyahut her şeyde kadın ile erkeğin farkı olmadığı gibi bu meselede dahi yoktur." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 65).

Aynı zamanda Refet'in farklı gerekçelerle de olsa evlenmek istememesi kadının da erkekler gibi tercih kullanabileceği, hayatlarıyla ilgili bu önemli kararda söz sahibi olabileceğini göstermektedir.

1.1.9. Bilgiye Ulaşma Güçlüğü

Zenginlik fakirlik ikiliğinde bir farklılık da bilgiye erişme boyutundadır. Refet okumaya çok meraklıdır; ancak ne kitap alabilecek parası ne de dergi getirebilecek durumu vardır. Ders vermeye gittiği zengin kızların evinde gördüğü dergi ve kitapları okuma fırsatı yakalaması onun için şans olmuştur. Şule ile köşkte tatillerini geçirme imkânı bulan Refet, bilgiye olan açlığını giderebilmiştir. "Refet o bir buçuk ay zarfında Yunan hükemasının bir tarihçesini, Sokrat'ın, Felatun'un, Aristo'nun muhtasar tercüme-i hâllerini, Garp hükemasını, Avrupa felasifesini hep tanımıştı." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 143). Görüldüğü üzere bazı kimseler için evde kolaylıkla ulaşılabilen kaynaklar bazıları için zor bulunan kıymetlerdendir.

1.2. Eğitimsizliğin Neden Olduğu Sosyal Sorunlar

Osmanlı Devleti'nde eğitim, dini temellere dayanmaktaydı. Tanzimat öncesi askerî ve teknik eğitim kurumları açılrsa da örgün eğitim sıbyan mektepleri ve medreseler çatısı altında sürüyordu (Taşkesen ve Aydemir, 2016, s. 283). 1700'lü yılların son çeyreğinden Tanzimat'a kadar tıp ve harp okulları açılmış, ilköğretim zorunlu tutulmuştur. Tanzimat'ta ise öğretmen okulları, kızlar için orta dereceli okullar açılmış, falaka yasal olarak kaldırılmış, mesleki ve teknik eğitimin temelleri atılmaya başlanmıştır (Taşkesen ve Aydemir, 2016, s. 288). Görüldüğü üzere yenileşmeler ve başlangıçlar imparatorluğun geç ve zorlu dönemlerine denk gelmiştir. Dolayısıyla eğitimin yayılması ve iyileştirilmesi için zamana ihtiyaç vardır. Dönemiyle paralel olarak, romandaki sosyal sorunların en büyük iki temel kaynağından birinin, eğitimsizlik olduğu dikkat çekmektedir. "Fatma Aliye Hanım'ın etkin olarak eser verdiği dönemlerde modernleşmenin özneleri görevini yüklenen kadınların eğitimi meselesi çok önemsenmiştir." (Karaca, 2011, s. 96). Yazarın sözcüsü konumundaki Refet'in romanda üstlendiği bir görev vardır: Fakirlikten kurtulup annesine rahat bir hayat sürdürebilmek. Bunun için elindeki tek çıkış yolu eğitimden geçmektedir. Okuyup öğretmen olacak ve alacağı maaşla hayatları kurtulacaktır. Binnaz, kızının bu fikri karşısında mutlu olmaz; çünkü fakirlere hocalık yaptırılmayacağını düşünür. Binnaz'ın cehaleti karşısında Refet onu aydınlatmak için uğraşır. "Hem de ancak bizim gibi fakirler muallime olurlar. Zenginler muallime olmak için okumazlar. Malumat öğrenmek için oraya gelirler." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 58).

Eğitilmiş kadınlar kendi başında ayakta kalabilen, haklarını savunabilen, başkaları tarafından ezilmeyi kabullenmeyen kişiler olarak toplumda varlığını sürdürebilir görüşü romanın tamamına hâkimdir.

1.2.1. Cehalet

Refet; okumaya, öğrenmeye meraklı bir genç kız olarak idealize edilmiştir. Romanda önerilen kadın tipi; eğitilmiş ve cehaletin getireceği sorunlarla baş edebilecek güce sahip olmalıdır. Okul hayatı boyunca çalışkanlığıyla dikkat çeken, takdir toplayan Refet, annesi ile bildiklerini paylaşır ve onun da öğrenmesini, ufkunun genişlemesini ister. Bir süre sonra Binnaz da Refet'ten öğrendikleriyle ve kızı sayesinde girip çıktığı ortamlardan duyduklarıyla bilgili bir insan görüntüsü çizmeye başlamıştır. Oysa okuma yazma dahi bilmemektedir. “Kendisi ile görüşenler onu bir çamaşırcı kadın değil okumuş yazmış bir kadın sanırlardı.” (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 85).

Eğitimsizlik sorununun beraberinde getireceği sıkıntılar romanda Binnaz'la görünür hâle gelir. Binnaz; cahil ve görgüsüz bir kadın tipidir. Kandırılmaya müsaittir. İtaat etmesi gerektiği öğretilmiştir ona. Her zaman itaat eder. Hakkını savunması da söz konusu değildir. Ezilmesinin sebebi eğitimsizliğidir. Biraz bilgili olsa en büyük sorunu olan fakirliği çekmek zorunda kalmayacaktır. “Binnaz zaten yüzü gözü açılmamış bir şey olup miras nasıl taksim olunur böyle şeyleri bilmedikten başka efendinin mal ve mülkü ne kadar olduğunu dahi bilmezdi ki kendilerine ne miktar şey isabet edeceğini tahmin edebilsin.” (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 33).

Cahilliği ile dikkat çeken diğer kişi de Mucip'tir. Okumamış, küçük bir sermaye ile İstanbul'da ticaret yapmaya başlamış, paragöz, çıkarıcı bir adam olan Mucip; Refet'in eğitilmiş oluşunu bir fırsat olarak görür. Refet okumuş ve meslek sahibi olmuştur. Mucip'in onun üstünde hiçbir hakkı olmadığını bilir. Ancak Mucip bunu âlim kişilere sorduktan sonra öğrenecek kadar bilgisizdir. Refet, Mucip'le ya da başkasıyla evlenmek istemez. Firdevs Canbaz evlilikte dikkat edilmesi gereken bir konu olarak, Fatma Aliye Hanım'ın bunun üzerinde durduğunu söyler. “Refet'in kendisiyle evlenmek istemesine karşılık kaba ve cahil amcaoğluna ‘Bu iş olur işlerden değil çünkü siz benim küfvüm değilsiniz’, ‘cahilsiniz’ demesi de evlilikte denk olunması gereken konulardan bir başkasına dikkat çeker.” (Canbaz, 2005, s. 49). Refet için en büyük aşağılama cahilliktir. Kendisi çok zor şartlarda okumuş ve etrafındaki insanlardan üstün bir vasfa sahip olmuştur. Okumanın önemi, Refet kimliğiyle öne çıkarılır.

1.2.2. Kadının Bir Erkeğe Muhtaç Olması Fikri

Osmanlı toplumunda hatta dünyada kadının yerinin tarih boyunca nerede olduğu tartışmalı bir konudur. Kadının konumu tartışmaları Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde gündeme gelir ki bu da farkındalığın ortaya çıktığının göstergesi olarak okunabilir. Kadın sorunlarını dile getirmenin yanı sıra kadın dergilerinin çıkması, kadınlardan gelen mektupların yayımlanması (Kurnaz, 2015, s. 90), *Mehasin, Kadınlar Âlemi, Terakki Muhaderat, Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri Dünyası, Süs, Kadınlık* gibi daha pek çok süreli yayın sayesinde kadınların sesi duyulmaya başlanmıştır. Kadınların sorunları vardır ve bunların dile getirilmesi gerekir. Kızların okula gidebilmesi, onlara arazi hakkı tanınması, gelinlik vergisinin kaldırılıp cariyelik algısının yıkılması, çok eşliliğin yanlışlığı, kız öğrencilerin tıp eğitimi almaya çoğunlukla ebe olmaya başlamaları (Ersöz, 2020, s. 229) yine Fatma Aliye Hanım'ın şahitlik ettiği yeniliklerdir. Ancak 1800'lü yılların ikinci yarısında başlayan bu çabaların topluma yayılması ve kabullenilmesi, eski kalıpların yıkılması hemen olmayacaktır. Kadınların yaşadığı sıkıntılar devam etmektedir.

Fatma Aliye Hanım'ın örnek kadın kahramanları; hayata karşı duruşlarıyla erkek olmadan da bir kadının ayakta durabileceğini göstermeye çalışır. Erkek korumacılığına muhtaç olarak çizdiği kadınlar sonunda mutlu ve başarılı olmaz. Kadın güçlendikçe erkek bağından kopar. Bu kurgular akla Fatma Aliye Hanım'ın feminist yaklaşım içerisinde olup olmadığı sorusunu getirir. Elif Ekin Akşit'e göre o, feminist mücadelenin içinde yer almış bir yazardır (Akşit, 2010, s. 57).

Refet ve annesi Binnaz'ın yaşadığı zorluklar, Binnaz'ın (öncesi ile ilgili bilgi verilmediği için) Hayati Efendi'ye cariyeye olarak gelmesiyle başlar. Hayati Efendi'nin eş ve çocukları onları “İstanbullu” diye sevmezler. Binnaz, cahil ve sakin bir kadındır. İtaatkârdır. “O güne kadar bildiği bir şey varsa efendisine ve efendisinden sonra da efendizadeleri bildiği üvey oğullarına itaat ve hissettiği bir şey varsa o da kızına muhabbeti.” (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 33). Hayati Efendi vefat ettikten sonra yapabildiği

tek şey zararına altınlarını bozdurup İstanbul'daki akrabalarının yanına sığınmak olur. Kötü muamele görürler ve onları koruyacak kimse yoktur.

Erkek; çalışan, evin geçimini sağlayan ve aileyi koruyan kimsedir. Bir kadının çalışıp kocasına bakması sıra dışı bir durumdur. Refet'in sokaktaki kızları gözlemlemesi üzerine yapılan bir çıkarım bu fikri şöyle destelemektedir:

O adam zamanında kunduracıydı. Çalışabilecek zamanı geçmiş, sermayesi bitmiş, sıhhati gitmişti. Zaten kendilerini ancak geçindirebilecek kadar kazandığından dükkânı da olmadığından ve iradı da bulunmadığından hele o işin tekaüt maaşı olmadığından o hâl-i zarurete düşmüştü. İşte o evin erkeği o hâlde olduğu için kız çalışıyordu. (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 100).

Erkek olmadan bir kadının yaşaması, üstelik iyi şartlarda yaşamasının şaşılın bir örneği vardır. Refet'in bir arkadaşının iyi eğitilmiş halası tanıtılırken kullanılan ifadelerden bir kadının iş yürütmesi üzerine duyulan şaşkınlık şöyle ifade edilmektedir: "Memleketinde çifti çubuğu olup o çift çubuğun sahibesi ve müdiresi de kendisiymiş! Hesabını kendisi görür, mevsiminde çiftlikte işinin başında kendisi bulunmuş." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 159).

Babası olmayan çocukların şeker yiyememesi (ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 103), paraları olmadığından yaşadıkları mahrumiyet erkek olmayan evde en küçük bireylere bu durumun bir yansımasıdır. Refet ve Binnaz'ın kiracısı oldukları üç çocuklu kadın bu hâldedir. "Ah! Anaları var diye bu çocukları kimse düşünmüyor. Bari ölsem belki kimseleri yoktur diye bunlara bakanlar bulunur." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 72). Refet birlikte yaşadıkları kadının çocuklarına kandil simidi ve şeker götürdüğünde evin erkeği muamelesi görmekte ve bu sözle onurlandırılmaktadır. Evin erkeği olmak kutsal bir mertebeye ulaşmak gibidir. Bu algıda erkek koruyucudur. Nezaket Hanım'ın evine hırsız girmesi üzerine doğan korkuyla birlikte, kadının asıl üzüldüğü kocasının olmayışdır. Ağlarken aynı sözleri tekrarlar. "Kocam sağ olaydı bu felaket bize gelmezdi ya!" (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 112) Erkek ailenin bakıcısı ve koruyucusu olarak görülmektedir. Refet'in çalışması, birlikte yaşadığı kişilerin ihtiyaçlarını düşünmesi için erkeksi bir havaya büründürülmesi uygun görülmüştür. Firdevs Canbaz'ın bu konudaki tespiti de bu doğrultudadır:

Görüldüğü gibi Osmanlıda evin geçimini sağlayan kişinin erkek olması gerektiği dolayısıyla, erkeğin yaptığı işi yapan kadın da "merdane" hislerle kuşatılmakta ve "kadınlık"ı arka plana atılmaktadır. Bununla bağlantılı olarak Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında kadınlar herhangi bir "meslek" ile uğraşıyorlarsa yaptıkları iş, "kadınlık"larının önüne geçmekte ve kendilerine ayrı bir hal katmaktadır. (Canbaz, 2005, s. 87).

Anne ve babasını kaybetmiş bir kız olan Şule'nin koruyucu ve destekleyicisi dayısıdır. Uzakta da olsa onu takip eder, eğitimi ve yaşayabilmesi için ona para yollar. Geçinmek zor da olsa Şule'nin temel ihtiyaçlarını karşılayacak bir erkek vardır. "Evvvela senin bir dayın var ki merhameti, inayeti bir ana ve babanınkinden aşağı kalmıyor. Benimkiler ise bilirsin." (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 185).

Refet karakteri taşıdığı özellikler ve fikirleriyle ne kadın ne erkektir. Evlenmek istemez, güzelliğine düşkün değildir, diğer kızlar gibi çarşıda pazarda boy göstermekten, gülüşmekten, konuşmaktan hoşlanmaz. Evlenmenin adını dahi ettirmez. O dönemde ve o çevrede alışlagelen kadın tepkileri dışında tepkiler verir. Evlenmek istemeyen Refet aracılığıyla yazar, kadınların böyle bir tutum içinde olmalarını normalleştirmektedir. Hülya Bulut, Fatma Aliye Hanım'ın bu fikri sunmasından bahsetmiştir: "Sadece çalışmak değil, aldatılmaktan korktuğu için de evlenmeyi istemeyen kadınlar yazarın romanlarında yer almaktadır." (Bulut, 2008, s. 270).

Onunla evlenmeye (kendi kendine) karar veren amcaoğlu Mucip, Refet'e gelip durumu anlattığında onun itaat edeceğine emindir. Çünkü kız fakirdir ve onu reddetme lüksü yoktur.

Lakin kendisi yine para harcamak istemediğinden bunun için de gayet kanaatkâr bir zevceye lüzum görür. Derken Refet aklına gelir. Bir define bulmuş gibi sevinir. Zira Refet'in ne kadar fakr ve zaruretle yaşamaya alışmış olduğunu bilir. Ve Darülmualimatta hesabın tekmil öğrenildiğini işitmişti. Kendisi gibi zengin bir adamı Refet'in kabul etmeyeceğini de asla hatırına getirmez. (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 198).

Eğitimsiz olduğu gerekçesini ortaya sürerek onu reddeden Refet için bir erkeğe muhtaç olmak gibi bir şey söz konusu değildir. Üstelik kendine denk görmediği Mucip gibi cahil birini hiç istemez.

Refet'in Mucip'i reddetmesi garip karşılanır; çünkü zengin adam, fakir kız ister. Kızın rahat bir hayat sürmek için bu teklif karşısında çok mutlu olması beklenir. Kadın olduğu için tercih hakkı yoktur. Varsa bir büyükten kız istenir ve kıza düşen kendisine dayatılana itaat etmektir.

Benim seni tezevvüce talip olmaklığım senin için pek büyük bir nimettir. Sahib-i servet olmaklığım ile beraber yaşım da pek büyük değil. Vakıa seni kucağında hoplatırdım. Ama o zaman ben de pek yaşlı değildim. Sen yirmi üç yaşındasın ben de kırk beş varım. Erkek için o kadar yaşlı addolunmaz. Senden küçük bir sinde kız istesem de verirler: “Hiç durmayınız. Verdiklerini alınız. Ben teehhül etmeyeceğim!” (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 200).

Görüldüğü üzere toplum nezdinde, erkeğin evlenmek istemesi önemlidir. Kızın durumu, yaşı veya isteklerinin bir önemi yoktur. Önemli olan kızın sahiplenilmesidir.

1.2.3. Haklarını Savunamama

Eğitimsiz kadın kendi ile ilgili kararları almaktan yoksundur. Haklarının ne olduğunu bilmez. Kendisine dayatılana razı olur. Binnaz bu durumun çarpıcı bir örneğidir. Hayati Efendi'den kalan mirasın kendilerine düşen kısmını alabilmiş olsalar rahatlamalarına yetecek anne kız, Binnaz'ın cehaleti yüzünden sıkıntı çeker. Eğitim almamış Binnaz'ın bu tür konularda ne bir bilgisi ne de akrabalarıyla baş edebilecek gücü vardır. Refet, Binnaz'dan daha bilinçlidir ve dik bir duruş sergiler. “Kendisinin İstanbul'da o kadar zengin akrabaları oldu ve memleketlerindeki erkek kardeşleri hâl ve vakitleri yerinde bulunduğu hâlde hiç kendilerine bu surette muavenette bulunanlar olmuyordu. Bundan başka erkek kardeşleri onun pederinden kalma malının iradını yiyip buna göndermiyorlardı.” (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 118). Romanın sonunda en büyük hayali olan diplomayı alan Refet, ailesinin gasp ettiği haklarını aramak üzere hazırlık yapmaktadır. Yazarın önermesine göre eğitim, kadının çıkarlarını gözetmesi için en büyük imkândır.

1.2.4. Dedikodu ve İftira

Eğitim ve kültür seviyesinin düşük olduğu bölgelerde kişiler faydasız işlere meyledebilirler. Dedikodu ve iftira da eğitim eksikliğinden ve hatta ahlak bozulmasından doğabilir. Cehaletin kol gezdiği yerlerde insanların dünyası küçülür ve birbirlerini çekememezlik, sevgisizlik ortaya çıkar. Böyle bir ortamın tahayyül edildiği romanda dedikodu sorunu kadınların konuşmaları ve hareketleriyle sunulmaktadır. Mürüvvet Hanım'ın iyi özelliklerinden bahsedilirken, kadınların kusur aramasından ve dedikodu yapmalarından, bunun kötü bir şey olduğundan söz edilir. “Bazı kadınların gidip misafir oldukları hanelerde her gördükleri kusuru ve her şeye bir bahane bularak birtakım laf yapmaları ne kadar çirkin görülse bu yatak hususunda tayibleri o kadar takdir ve tahsin edilmelidir.” (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 44). Burada kadınlar dedikodu yapmaktadır ve yazar, kadınlardan bahsettiği esnada “laf yapmak” olarak ifade ettiği hareketi eleştirmektedir.

Bunlar Refet ve Binnaz'ı kıskanan kişiler tarafından atılan iftiralar ve arkalarından çevrilen entrikalardır. Refet çok çalışkan ve fakir bir kızdır. Okul ihtiyaçlarını karşılayabilmek için zengin kızların evlerine gidip onlara ders çalıştırır. Gittiği yerlerde annesiyle birlikte oldukça güzel muamele görür ve ağırlandırlar. Binnaz, kızının iyi beslenmesi için bu durumun sürmesini ister. O evlerde çalışan hizmetçiler bu durumdan memnun olmaz ve onları kıskanırlar. Bir hizmetçi, Refet'in elmas saati çaldığı iftirasını atar. “... diğer sığıntı ve hizmetçiler tarafından çevrilen entrikalardan ve edilen iftiralarından gelecek zararlar Refet'in mektepçe olan istikbalini mahvetmek ve çirkin bir şeyle lekelenmek gibi

felaketleri bays olabileceğini Refet de Binnaz da görüyorlardı.” (Fatma Aliye Hanım, 2012, s. 75). Dedikodu ve iftira kadınların hayata tutunmasının önünde büyük bir tehlike olarak romanda da örneklenir.

Sonuç

Toplumda fakir kadın mağdur ve zayıftır. Zengin ve fakir arasında bir uçurum bulunur. Fakir ve savunmasız kadının elde edeceği silahlar, zorluklara göğüs gererek onurunu her şeyin üstünde tutmak ve okuyup saygın bir meslek edinmektir. Batılı anlamda tam bir feminist yaklaşımdan söz edilemese de zaman ve şartlara göre düşünüldüğünde kadına çağın ötesinde bir yaklaşım söz konusudur. Romana göre kadınlar kimsese avuç açmadan hayatta kalabilmek için çalışmalıdır. Kadının evlenmemek gibi bir tercihi olabilmelidir. Kadın, haklarının ne olduğunu (Refet, Mucip'in dayatmalarına haklarını bilerek karşı çıktığı gibi) bilmelidir.

Romanın başlangıcında, olay ve kişilerin gerçeğe ilgisi bulunduğu ifadeleri geçmektedir. Refet'in gerçekçi olması için güzelliği ya da sadece olumlu özelliklerinin verilmeyeceği; durum neyse öylece yansıtılacağı bildirilir. Refet; mutlu olamaması, çirkinliği, nezaketi, gururlu duruşu, çileli yaşamı, fakirliği, her durumda doğru davranması, bütün sorunların onu bulması, hiçbir şekilde hata yapmaması, gibi pek çok vurguyla idealize edilmiştir. Bu noktada, realist olduğu ibaresiyle başlayan *Refet* romanındaki romantik etki dikkat çeker.

Fatma Aliye Hanım'ın diğer romanlarında yer bulan ahlak konusuna ait herhangi olumsuz bir örnek bulunmayan romanda, Refet; farklı bir duruş sergilemektedir. Evlendiği takdirde eşinin sadakatsizlik yapma fikrini aklına getiren Refet'in çevresinde bunun hiçbir örneği yoktur. Ancak bu ihtimali düşünmesi bunun olası bir durum olduğunu akla getirmektedir. Refet ve Binnaz'ın yaşadığı bütün güçlüklerle rağmen ahlak dışı hiçbir fikrin doğmaması yazarın önerdiği çıkış yollarını destekler niteliktedir. Fakirlik ve eğitimsizlik kaynaklı sorunlar çevresinde dönen romanda olumsuz karı-koca modeli yoktur. Üstelik Refet kendine evlenmeme seçeneği sunarken kadını hiçbir özellik taşımaz. Refet'in cinsel kimliği silinmiş gibidir. Çünkü Refet kadın olmanın getirdiği toplumsal zorluklarla baş etmek zorundadır ve hayatını kurabilmek, kendi güçlü kimliğini oluşturabilmek cinsiyet rolünden daha önde gelir. Onun önceliği onuruyla yaşayan güçlü bir insan olmaktır.

Refet romanına bakıldığında öne çıkan konu, kadınların kendi hayatlarını sürdürebilmeleri için eğitim görmeleri ve öğretmenlik gibi kadınlara uygun görülen mesleklerle para kazanmalarıdır. Ancak bunun sunulduğu toplumsal zemin önemlidir. *Refet* romanında böyle bir önerme sunulmasının altında bunu gerektiren pek çok sebep vardır.

Ne yazık ki kadın; güçsüz, bakıma muhtaç, eşinin (ya da akrabalarının) yönetimi altında yaşamak zorunda olan, fakirlikten mustarip kişi zannedilir. Yalnız kaldığında ya yardım istemek ya evlenmek ya da zor işlerde (hizmetçilik, çamaşırcılık gibi fiziksel yıpranması çok, geliri az işlerde) çalışmak zorundadır. Kadını bu pozisyona düşüren hayat şartları, eğitimsizlik ve kadına atfedilmiş niteliklerdir.

Toplumda iki kutup vardır. Bir taraf için hayat son derece rahat ve eğlenceliyken, diğer taraf hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Kadın için kurtuluşa giden yol, birey olmaktan geçer. Karşılaşılan en ciddi sosyal sorun kadının hayatta kalabilmesidir. Refet, bir kadının kurtuluş örneğidir. Annesinden başka hiç kimsesi, hiçbir şeyi yoktur. Gururu, inadı ve azmi vardır. Öğretmen olduğunda alacağı maaş sayesinde güzel bir yaşam süreceğine inanır. Geleceği düşünerek bütün zorluklara göğüs gerer. Pes edip hedefinden şaşmaz.

Zengin-fakir arasındaki uçurumda fakirler için açlıktan ölmek, sokakta kalmak, donmak, hastalanmak, başkalarının yanına sığınmak, onların artıklarını yemek, hakaret ve aşağılanmaya maruz kalmak ihtimal dâhilindedir. Hayat şartları son derece olumsuz, insani ölçülerden oldukça uzaktır. Zor durumda kalan bir kadın için ölmek çözüm gibi görülebilmektedir.

İncelenen romanla Fatma Aliye Hanım, geleneksel kadın modeline alternatif ideal bir kadın modeli sunmaktadır. Yazarın sözcüsü ideal karakter Refet, önerilen kadın modelini oluşturur. Hayat şartları ne kadar olumsuz olursa olsun çıkış yolu nettir. Ağır işlerde çalışıp bedeni harap etmek gibi geçici

çözümler, gururunu hiçe sayarak birilerine sığınmak ya da mecburiyetten evlenmek sorunları büyütebilir. Eğitim, kadının toplumdaki bütün sıkıntılarının anahtarıdır. İdeal kadın tek başına onuruyla yaşayabilir.

Kaynakça

- Akşit, E. E. (2008). “Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları”. *Doğudan*, 7, 84-91.
- Akşit, E. E. (2010). “Hanımlara Mahsus Milliyetçilik: Fatma Aliye ve Erken Milliyetçi Stratejiler”. *Kebikeç*, 30, 57-74.
- Berkes, N. (2018). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Bulut, H. (2008). “Tanzimat Kadınlarının “Gündelik Hayat” algısının Fatma Aliye’nin Romanlarındaki İzduşümü”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Güz, 27, 267-272.
- Canbaz, F. (2005). *Fatma Aliye Hanım’ın Romanlarında Kadın Sorunu*. Yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara. Bölümü.
- Coşkun, B. (2010). “Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/4, 930-964.
- Ersöz, F. G. (2020). “Tanzimat ve Meşruiyet döneminde kadın haklarına ilişkin basın odaklı genel değerlendirme”. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, Gürsoy Akça Özel Sayısı, 5, 225-234.
- Fatma Aliye Hanım. (2012). *Refet*. (Haz. Karaca, Ş.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Gençtürk Demircioğlu, T. (2010). “Hayattan Kurmacaya: Fatma Aliye Hanım’ın Dört Romanında Metinlerarası İlişkiler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3,13, 104-109.
- Karaca, Ş. (2011). “Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Güz, 31, 93-110.
- Kurnaz, Ş. (2015). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Namlı, T. (2010). *Tanzimat Devri Türk Romanında Sosyal Tenkit*. Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elâzığ.
- Sankır, H. (2005). “Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Anlamlandırılmış Biçiminin Kadın Sanatçı Kimliğinin Oluşumuna Etkileri”. *Sosyolojik Araştırmalar*, www.sdergi.hacettepe.edu.tr.
- Taşkesen, A., Aydeniz, A. Y. (2016). “Tanzimat Sonrası Eğitimde Yeniden Yapılanma”. *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 3(2), April, s. 282-292.